

Edward Kołodziej

Polityka rządu RP w Warszawie wobec repatriacji i reemigracji obywateli polskich z ZSRR w latach 1944-1948

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2-3, 317-332

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Edward Kołodziej

Polityka Rządu RP w Warszawie wobec repatriacji i reemigracji obywateli polskich z ZSRR w latach 1944—1948

Problematyka repatriacji i reemigracji obywateli polskich z ZSRR w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej nie doczekała się całościowego naukowego opracowania. Kwestie liczebności i przebiegu tych migracji dość dokładnie przedstawił Jan Czerniakiewicz¹. Natomiast na dane liczbowe zawarte w pracy Juliana Siedleckiego należy patrzeć z dużą ostrożnością². Krystyna Kersten w swej interesującej książce, traktującej o pierwszych latach władzy komunistycznej w Polsce, pomija problematykę polityki repatriacyjnej³. Dwie poprzednie prace te same autorki ujmują sprawy repatriacji i reemigracji ze wschodu w sposób tradycyjny, chociaż nie można odmówić im wartości poznawczych w kwestiach technicznych aspektów migracji⁴.

Niniejszy artykuł opracowano głównie na podstawie archiwaliów przechowywanych w Archiwum Akt Nowych, m.in. zespołów akt: Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Łodzi, Generalnego Pełnomocnika Rządu RP do spraw Repatriacji w Warszawie, Głównego Pełnomocnika Rządu RP do spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z Litewskiej SRR w Wilnie, Głównego Pełnomocnika Rządu RP do spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z Ukraińskiej SRR w Łucku, grupy zespołów akt okręgowych pełnomocników Rządu RP do spraw ewakuacji ludności polskiej z Białoruskiej SRR oraz akt Komitetu Centralnego PPR, Związku Patriotów Polskich w ZSRR, Urzędu Rady Ministrów, a także Archiwum Bolesława Bieruta. Ponadto wykorzystano akta resortu spraw zagranicznych, przechowywane w Archiwum MSZ w Warszawie.

W tekście artykułu autor stosuje nazwy bądź skróty przyjęte w polskiej literaturze naukowej w kraju (m.in. „ZSRR”, „radziecki”), wychodząc z założenia, że nie mają one już teraz podtekstu politycznego lecz tylko historyczny.

W wyniku wkroczenia Armii Radzieckiej na wschodnie ziemie Rzeczypospolitej (17 września 1939 r.) i dekretu Rady Najwyższej ZSRR (29 listopada 1939 r.) wszystkim obywatelom polskim znajdującym się na tym terenie narzucono obywatelstwo radzieckie. Wkrótce też rozpoczęły się tu masowe deportacje ludności, szacowane na prawie 1,5 mln osób. W końcu 1942 r. Ambasada RP w Kujbyszewie obliczała, że około 350 tys. deportowanych zmarło, część pozostawała na terenach zajętych przez Wehrmacht, około 500 tys. zostało objętych opieką władz polskich, natomiast o losie kilkuset tysięcy pozostałych obywateli polskich przebywających w rozproszeniu w głębi ZSRR brakowało informacji⁵.

1 J. Czerniakiewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944—1948*, Warszawa 1987.

2 J. Siedlecki, *Losy Polaków w ZSRR w latach 1939—1986*, Londyn 1987.

3 K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943—1948*, Poznań 1990.

4 K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium historyczne*, Wrocław 1974; te same autorki, *Kształtowanie stosunków ludnościowych, w: Polska Ludowa 1944—1950. Przemiany społeczne*, pod red. F. Ryszki, Wrocław 1974.

5 Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej w Londynie (dalej: MPIOS Londyn), sygnatura (sygn.) 36, Opracowanie Konsulatu Generalnego RP w Nowym Jorku z 15 I 1943 r.

Warto tu dodać, że przed wybuchem II wojny światowej na terenie ZSRR znajdowało się około 1,15 mln osób narodowości polskiej posiadających obywatelstwo radzieckie. Po zajęciu przez Armię Radziecką (w połowie 1940 r.) państw nadbałtyckich obywatelstwo radzieckie narzucono także Polakom na Litwie (około 200 tys. osób) na Łotwie (około 67 tys.) oraz w Estonii (kilka tysięcy)⁶.

Po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej w czerwcu 1941 r. i zawarciu w miesiąc później umowy Sikorski — Majski położenie ludności polskiej w ZSRR uległo poprawie — władze radzieckie zwolniły część uwięzionych obywateli polskich i zgodziły się na utworzenie polskich oddziałów wojskowych na swym terytorium. Jednak już w rok później nastąpił wzrost konfliktów między obiema stronami, w rezultacie czego Armia Polska w ZSRR ewakuowała się do Iranu, a władze radzieckie nasiliły ingerencje w działalność terenowych delegatur Ambasady RP w Kujbyszewie. Osią konfliktu były kwestie przynależności zagarniętych przez ZSRR wschodnich ziem Rzeczypospolitej. W styczniu 1943 r. władze radzieckie ogłosiły, że wszyscy mieszkańcy Kresów Wschodnich (także deportowani i ewakuowani) traktowani będą jako obywatele radziecy⁷. Zerwanie stosunków dyplomatycznych z Polską (po odkryciu przez Niemców w kwietniu 1943 r. zbrodni NKWD na oficerach polskich w Katyniu) spowodowało m.in. nasilenie represji przeciwko obywatelom polskim w ZSRR. Osoby odmawiające przyjęcia obywatelstwa radzieckiego często więziono, podobnie jak współpracowników Ambasady RP w Kujbyszewie⁸.

Tymczasem na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej trwał terror hitlerowski skierowany przeciwko miejscowej ludności, w wyniku którego eksterminacji uległa cała niemal ludność żydowska. Duże straty wskutek pacyfikacji, deportacji do obozów itp. poniosła ludność białoruska⁹, ukraińska i polska. Z drugiej strony niektóre kręgi ludności litewskiej, ukraińskiej i białoruskiej usiłowały nawiązać współpracę z władzami niemieckimi w nadziei na uzyskanie ograniczonej niezależności państwowej. W tych dążeniach za istotną przeszkodę uznawano m.in. zamieszkałą na Kresach Wschodnich ludność polską. Najbardziej radykalne kręgi nacjonalistów ukraińskich wzywały do eksterminacji Polaków bądź ich wypędzenia za San. Od początku 1943 r. rozpoczęli oni masowe rzezie polskich chłopów na Wołyniu¹⁰.

Na zajmowanych od lutego 1944 r. wschodnich terenach Rzeczypospolitej władze radzieckie ogłaszały m.in. pobór do wojska, przy czym Polakom często zezwalano na wstępowanie do oddziałów Berlinga, natomiast poborowych narodowości ukraińskiej kierowano na roboty przymusowe na Syberię. Aby utrudnić działalność oddziałów UPA, wysiedlano także niektóre wsie ukraińskie. Represje stosowano także wobec litewskich nacjonalistów współpracujących z Niemcami i polskich oficerów organizujących, przy pomocy administracji niemieckiej, oddziały policyjne¹¹. W sytuacji, kiedy część ludności niepolskiej skompromitowana była współpracą z Niemcami, władze radzieckie początkowo przy tworzeniu administracji lokalnej korzystały z kadr polskiej inteligencji. Tak np. polskim komitetom opiekuńczym, bezpośrednio po ucieczce Niemców, powierzano administrację powiatów, w Łucku zaś burmistrzem został biskup Szelążek¹².

6 E. Kołodziej, *Dzieje Polonii w zarysie 1918—1939*, Warszawa 1991, s. 76, 94, 103.

7 *Documents on Polish-Soviet Relations 1939—1945*, Vol. I, London 1961, Nota radziecka z 16 I 1943 r., odpowiedź E. Raczyńskiego z 29 III 1943 r.

8 K. Kersten, *Narodziny systemu władzy*, ss. 14—16.

9 AAN, Delegatura Rządu na Kraj, sygn. 121, Memoriał działaczy białoruskich do prezydenta USA z października 1943 r.; ibidem, t. 128, Sprawozdanie sytuacyjne dotyczące Litwy (1943 r.).

10 *AK w dokumentach 1939—1945*, t. 3, kwiecień 1943 — lipiec 1944, Londyn 1976, Radiogram gen. Bora Komorowskiego z 19 VII 1944 r.; AAN, Delegatura Rządu na Kraj, sygn. 121, Sprawozdanie sytuacyjne z czerwca 1944 r.

11 *AK w dokumentach*, t. 3, Raport Dowództwa AK z 20 VI 1944.

12 Ibidem, Raport tegoż z 26 VII 1944.

Inną politykę prowadziły czynniki radzieckie wobec AK i podziemnej administracji polskiej na Kresach Wschodnich, zwłaszcza że na początku kwietnia 1944 r. Delegat Rządu w Warszawie i Rada Jedności Narodowej wydali wspólne oświadczenie wzywające obywateli polskich na Kresach Wschodnich do pozostawania na miejscu i nierepektowania zarządzeń nowych władz. Wobec oddziałów AK uczestniczących w walkach z wycofującymi się wojskami niemieckimi władze radzieckie stosowały politykę internowania i rozbrajania. Dowództwo AK, w zależności od sytuacji, polecało podległym jednostkom na Kresach Wschodnich ewakuować się do Polski centralnej bądź, w obliczu groźby wcielenia do Armii Radzieckiej, wstępować do I Armii Wojska Polskiego podległej powstałemu w lipcu 1944 r. Polskiemu Komitetowi Wyzwolenia Narodowego¹³.

PKWN początkowo liczył na przeciągnięcie na swoją stronę części zwolenników Rządu RP w Londynie, w tym członków AK. Jednak po wybuchu powstania warszawskiego oddziały NKWD na terenach między Bugiem a Wisłą rozpoczęły na dużą skalę akcję aresztowań żołnierzy i oficerów AK, członków ugrupowań podziemnych, a nawet osób potencjalnie podejrzanych. Wzbudziło to w społeczeństwie polskim wielkie poruszenie i przyczyniło się do wzrostu nastrojów antyradzieckich. Bolesław Bierut w sierpniu 1944 r. zwrócił się z prośbą do Stalina, aby aresztowań takich nie dokonywały oddziały NKWD, gdyż godzi to w prestiż PKWN jako władzy suwerennej na terenie „Polski Lubelskiej”¹⁴. Stopniowo więc rolę NKWD przejmowały oddziały bezpieczeństwa utworzonego 21 lipca 1944 r. Wojska Polskiego. Szacowano, że od lipca do grudnia 1944 r. na terenach formalnie podległych PKWN aresztowano około 30 tys. żołnierzy AK. Tylko część z nich zwolniono po podpisaniu deklaracji o wstąpieniu do Wojska Polskiego¹⁵.

Na Kresach Wschodnich także trwały aresztowania członków AK, ale do końca 1944 r. nie było masowych aresztowań cywilnych Polaków. Stopniowo jednak, zarówno na Białorusi, na Ukrainie jak i na Wileńszczyźnie władze radzieckie odsuwały Polaków od pracy w lokalnej administracji, na kolejach, w szkołach itp.¹⁶

Jeszcze na konferencji teherańskiej (28 listopada — 1 grudnia 1943 r.) Stalin uzyskał od mocarstw zachodnich zapewnienie, że granica polsko-radziecka oprze się na linii Curzona, natomiast Polska otrzyma na zachodzie bliżej nie sprecyzowaną rekompensatę terytorialną. W lipcu — sierpniu 1944 r. linię Curzona obsadziły radzieckie wojska graniczne, zaś PKWN 9 września 1944 r. zawarł z Białoruską SRR i Ukrainą SRR, a 22 września tegoż roku z Litewską SRR umowy o wzajemnej wymianie ludności. Wszystkie te porozumienia były podobne i przewidywały, że z Polski do republik związkowych ewakuowani zostaną Białorusini, Ukraińcy i Litwini, natomiast z Kresów Wschodnich — Polacy i Żydzi posiadający w dniu 17 września 1939 r. obywatelstwo polskie. Ustalono, że dobrowolna rejestracja na wyjazdy trwać będzie od połowy września do końca grudnia 1944 r., zaś transporty z przesiedleńcami organizowane będą od grudnia 1944 r. do 1 kwietnia 1945 r. Deklarowano także, że osoby przesiedlające się będą mogły według swego uznania wybierać nowe miejsca zamieszkania; zagwarantowano im prawo do wywozu majątku ruchomego (do 2 ton na rodzinę wiejską i do 1 tony na rodzinę miejską), inwentarza żywego, wyposażenia warsztatów itp. Pozostały majątek ruchomy

13 Ibidem, Raporty: Komendanta Obszaru Lwów z 27 VII 1944, Dowództwa AK z 31 VII 1944 i Delegata Rządu z 30 VII 1944.

14 AAN, Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego w Lublinie (dalej: PKWN), Księga protokołów, Protokół PKWN z 28 VIII.

15 *AK w dokumentach*, t. 4, VIII 1944 — X 1944, Depesza Komendanta Okręgu AK w Lublinie i Delegata Rządu na Kraj w Lublinie z 2X 1944; K. Kersten, *Narodziny systemu władzy*, s. 94.

16 AAN, Centralne Biuro Komunistów Polskich — Przedstawicielstwo KC PPR w Moskwie (dalej: CBK), sygn. 5, List J. Sztachelskiego z Wilna z 10 VIII 1944.

i nieruchomości szacować miały wspólnie polskie i radzieckie urzędy pełnomocników (przedstawicieli) do spraw repatriacji (ewakuacji) działające w Polsce i w trzech republikach radzieckich. Na podstawie wydawanych przez te urzędy opisów mienia przesiedleńcy na nowym miejscu zamieszkania otrzymywać mieli odpowiednie rekompensaty¹⁷.

Dla realizacji tych umów strony powołały do życia w Polsce urzędy głównych pełnomocników Rządu RP i przedstawicieli rządów BSRR i LSRR z siedzibą w Białymstoku oraz pełnomocnika RP i przedstawiciela USRR z siedzibą w Lublinie, a także sieć urzędów rejonowych na terenach między Wisłą a Bugiem.

Repatriacja ludności białoruskiej z Polski została zakończona 31 grudnia 1946 r. Do wyjazdu do BSRR zgłosiło się ponad 47 tys. Białorusinów, z czego wyjechało ostatecznie około 36,4 tys. osób. Liczba przesiedlonych Litwinów nie przekraczała kilkudziesięciu osób¹⁸. W odróżnieniu od dobrowolnej repatriacji Białorusinów i Litwinów, proces opuszczania Polski przez ludność ukraińską w dużym stopniu miał charakter przymusowego wysiedlania. Wprawdzie stacjonowane w Polsce oddziały radzieckie pomagały chłopom ukraińskim w wywożeniu całego dobytku ruchomego (wbrew umowie; z reguły było to znacznie więcej niż 2 tony na rodzinę), ale większość Ukraińców w Polsce nie chciała przesiedlać się do USRR. Ostatecznie do końca 1946 r. Polskę opuściło około 482,8 tys. Ukraińców. W 1947 r. władze polskie w ramach tzw. akcji Wisła przymusowo przesiedliły 125 tys. (spośród pozostałych 140 tys.) Ukraińców na tereny Ziem Zachodnich¹⁹.

Repatriację obywateli polskich z BSRR organizowali (rezydujący w Baranowiczach) — Główny Pełnomocnik Rządu RP do spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z BSRR oraz Główny Przedstawiciel Rządu BSRR do spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z BSRR, a także polskie i białoruskie urzędy pełnomocników (przedstawicieli) okręgowych w: Berezie Kartuskiej, Grodnie, Brześciu nad Bugiem, Kobryniu, Lidzie, Pińsku, Prużanie, Słonimiu, Wołkowysku.

Główny Pełnomocnik Rządu RP do spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z USRR oraz Główny Przedstawiciel Rządu USRR do spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z USRR ustalili swe siedziby w Łucku, zaś ich pełnomocnicy (przedstawiciele) rejonowi działali w: Brodach, Chodorowie, Czortkowie, Drohobyczu, Dubnie, Kamionce Ruskiej, Kowlu, Krzemieńcu, Lwowie, Łucku, Równem, Samborze, Stanisławowie, Stryju, Tarnopolu, Włodzimierzu Wołyńskim²⁰.

Repatriację z Litwy organizowali: Główny Pełnomocnik Rządu RP do spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z LSRR oraz Główny Przedstawiciel Rządu LSRR do spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z LSRR — ich biura otwarte zostały w Wilnie. Kierowali oni pracą rejonowych pełnomocników (polskich) i rejonowych przedstawicieli (litewskich) w: Druskiennikach, Duksztach, Ejszyszkach, Ignalinie, Jaszunach, Landwarowie, Mickunach, Nowej Wilejce, Nowo Święcianach, Olkiennikach, Podbrodziu, Rudzyszkach, Rzeszy, Szumsku, Święcianach, Trokach, Wilnie²¹. W ciągu następnych kilku miesięcy w trzech republikach utworzono kolejne urzędy pełnomocników rejonowych.

17 K. Kersten, *Kształtowanie stosunków ludnościowych*, ss. 123—124.

18 AAN, PKWN, Księga protokołów, Protokół z 9IX 1944 wraz z projektem układu; AAN, Generalny Pełnomocnik Rządu RP do spraw Repatriacji w Warszawie (dalej: Gen. Pełn. w W-wie), sygn. 6, Sprawozdanie Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (dalej: PUR) z sierpnia 1947.

19 AAN, Archiwum B. Bieruta, sygn. IV—22, Notatka z 13 III 1952.

20 J. Czerniakiewicz, op. cit., s. 45; AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 1, Instrukcja dotycząca wykonywania układu z USRR (bez daty).

21 AAN, PKWN, Księga protokołów, Protokół PKWN z 21 IX 1944; AAN, Główny Pełnomocnik Rządu RP do spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z Litewskiej SRR w Wilnie (dalej: Gł. Pełn. w Wilnie), sygn. 22, Ogłoszenie o rejestracji na wyjazd do Polski (bez daty).

wych (okręgowych), a później, po wyjeździe większości zarejestrowanej ludności polskiej, stopniowo je likwidowano.

Zapowiadane w układach terminy zakończenia wymiany ludności od początku były nierealne, ale dla Stalina ich ogłoszenie miało ważne znaczenie polityczne poprzez tworzenie faktów dokonanych, na które później (na konferencji w Jałcie, 4—11 lutego 1945 r.) musieli się zgodzić zachodni sojusznicy.

Stosunek władz poszczególnych republik do kwestii repatriacji Polaków — obywateli polskich był zróżnicowany (problem repatriacji Żydów obywateli polskich w LSRR, BSRR i USRR nie budził kontrowersji m.in. ze względu na ich niewielką liczbę). Brak uzgodnionych przepisów wykonawczych prowadził do odmiennych interpretacji umów i powodował spory między stronami. Jednak największą przeszkodą w szybkim zorganizowaniu repatriacji był silny początkowo opór ludności polskiej na Kresach Wschodnich. Zarówno Rząd RP w Londynie, jak i popierające go organizacje podziemne, mające silne wpływy w Wilnie i Lwowie, liczyły na to, że przyszła konferencja pokojowa przyzna Kresy Wschodnie Polsce. Zdając sobie sprawę z tych nastrojów, centralne władze radzieckie, a zwłaszcza PKWN, nie naciskały na szybką repatriację ludności polskiej w okresie trwającej jeszcze wojny w obawie, iż ewentualne ofiary i straty ludzkie niekorzystnie wpłynąć mogą na opinię o ZSRR na Zachodzie.

Tymczasem na Zachodniej Ukrainie po wkroczeniu Armii Radzieckiej natężenie prześladowań Polaków znacznie osłabło, ale na niektórych terenach, gdzie działały bandy ukraińskie, chłopcy polscy nadal w popłochu opuszczali swe gospodarstwa, skupiali się w miasteczkach bądź nawet na bocznicach kolejowych i żądali natychmiastowego przetransportowania do Polski. Z kolei w miastach ludność polska narażona była na grabieże ze strony żołnierzy radzieckich, a nawet lokalnych władz²².

Jeszcze na początku listopada 1944 r. PKWN domagał się przedłużenia terminów rejestracji repatriantów i przeciwdziałal masowemu ich napływowi do kraju ze względu na ciężkie warunki bytu na zniszczonych terenach na wschód od Wisły. Tymczasem lokalne władze ukraińskie naciskały na przyspieszenie repatriacji ludności polskiej i niekiedy, wbrew umowie z 9 września, same prowadziły rejestrację repatriantów i szacunek ich mienia²³. Pierwszy transport zbiorowy z okolic Równego przybył do Zamościa 6 grudnia 1944 r. Jak donosił miejscowy starosta, przesiedleńcy, głównie kobiety i dzieci, byli w opłakanym stanie: władze ukraińskie nie pozwoliły im zabrać ani niezbędnych sprzętów, ani inwentarza żywego i nie zaopatrzyły ich w żywność²⁴.

Wobec oporu chłopów ukraińskich przed przesiedlaniem do USRR i działalności zbrojnych oddziałów ukraińskich, repatriowani z Ukrainy Polacy porzucali swe nowe gospodarstwa i gromadzili się w okolicznych miastach. Tak np. w lutym 1945 r. około 5000 repatriantów uciekło z gospodarstw poukraińskich i skupiło się w Hrubieszowie²⁵. Wszystko to spowodowało faktyczne zahamowanie osadnictwa repatriantów polskich z Ukrainy na terenach województw rzeszowskiego i lubelskiego.

Brak możliwości przyjęcia repatriantów zza Buga, a jednocześnie nacisk władz ukraińskich na szybkie opuszczenie Ukrainy przez Polaków zmusił B. Bieruta, jeszcze w grudniu 1944 r., do interwencji u Stalina; uzgodniono, że do czasu wyzwolenia

22 AAN, Główny Pełnomocnik do spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z Ukraińskiej SRR w Łucku (dalej: Gł. Pełn. w Łucku), sygn. 21, Odpis raportu Kollera z jesieni 1944 r. przesłany przez Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy Wojska Polskiego; ibidem, sygn. 28, Sprawozdanie zastępcy Głównego Pełnomocnika Rządu RP do spraw Ewakuacji Ludności Polskiej w Łucku z 3 XI 1944.

23 AAN, Gł. Pełn. w Łucku, sygn. 28, Pismo Gen. Pełn. w W-wie z 13 XI 1944; Sprawozdanie pełnomocnika rejonowego w Chodorowie z 30 XII 1944.

24 AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 21, Odpis raportu starosty powiatowego w Zamościu z 9 XII 1944.

25 Ibidem, Odpis pisma PUR w Zamościu z 20 II 1945.

następnych terenów repatriacja ze wschodu zostanie ograniczona²⁶. Do 1 lutego 1945 r. na około 300 tys. zarejestrowanych obywateli polskich z Ukrainy do Polski przybyło tylko około 35 tys. osób. Na posiedzeniu Rady Ministrów Rządu Tymczasowego w dniu 13 lutego 1945 r. Władysław Wolski (główny pełnomocnik rządu do spraw repatriacji i jednocześnie szef Państwowego Urzędu Repatriacyjnego) przyznał, że władze USSR nadal nie udzielają repatriantom polskim odpowiedniej pomocy i obrony przed nadużyciami czy wręcz prześladowaniami. Na tymże posiedzeniu Rada Ministrów postanowiła wzmocnić repatriację Ukraińców z Polski (m.in. w drodze skierowania na tereny przez nich zamieszkałe oddziałów wojskowych) oraz przystąpić do masowej repatriacji obywateli polskich (Polaków i Żydów) z trzech republik, kierując ich bezpośrednio na Ziemię Odzyskaną. Uznano za stosowne przydzielanie repatriantom domów i gospodarstw, z których jeszcze nie usunięto Niemców²⁷.

Tymczasem na Ukrainie nasilał się nacisk władz na miejscową ludność polską, aby jak najszybciej opuszczała swe siedziby — dotyczyło to zwłaszcza mieszkańców miast. W tym celu m.in. wzmagano falę aresztowań inteligencji polskiej. Tak np. od grudnia 1944 r. do lutego 1945 r. aresztowano ponad 200 osób, w tym 14 polskich księży, na czele z biskupem Szelażkiem²⁸. Zwiększano też mobilizację Polaków do Armii Radzieckiej, a władze lokalne często konfiskowały nieruchomości bądź meble²⁹.

W czerwcu 1945 r. Rada Ministrów Rządu Tymczasowego przyjęła kolejny plan wzmocnienia akcji przesiedleńczej, przewidujący przyjazd do Polski, do 1 sierpnia 1945 r. około 0,5 mln Polaków z trzech republik radzieckich³⁰. Jednak władze radzieckie nie potrafiły zapewnić odpowiedniej liczby wagonów kolejowych, co m.in. opóźniło akcję repatriacyjną. Przeciąganie się terminów spowodowało, że władze radzieckie, obawiając się strat w produkcji rolnej, cofnęły zapisane w umowach z 1944 r. deklaracje o ulgach podatkowych dla osób zapisujących się na wyjazd do Polski, a nawet zaczęły mnożyć zakazy dotyczące wywozu mienia ruchomego i inwentarza żywego³¹.

We wrześniu 1945 r. Stanisław Grabski skierował do B. Bieruta memoriał, w którym zwracał uwagę na wyjątkowo trudne warunki transportu Polaków z Ukrainy. Stwierdził on jednocześnie, że większość ludności polskiej ze Lwowa i okręgu lwowskiego nie zarejestrowała się na wyjazd do Polski oczekując na rezultaty przyszłej konferencji pokojowej. Na ich decyzję o pozostaniu na miejscu wpływały także informacje napływające z Polski o ciężkiej sytuacji transportów z repatriantami, braku mieszkań oraz aresztowaniach dokonywanych przez NKWD³².

Stopniowo jednak fala repatriacyjna, ogarniająca przede wszystkim polskich chłopów, dotarła do większych miast ukraińskich. Według danych władz polskich do 31 maja 1946 r. z terenów USSR repatriowano w transportach zbiorowych ponad 735 tys.

26 AAN, Polska Partia Robotnicza Komitet Centralny (dalej: KC PPR), sygn. V—1, Protokół z posiedzenia Biura Politycznego KC PPR z 14 XII 1944.

27 AAN, PKWN, Księga protokołów, Protokół PKWN z 28 XII 1944; AAN, Gł. Pełn. w Łucku, sygn. 21, Pismo zastępcy Gł. Pełn. w Łucku z 21 I 1945; AAN, Urząd Rady Ministrów (dalej: URM), Księgi protokołów, Protokół z 13 II 1945; AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 3, Pismo Gen. Pełn. w W-wie z 10 IV 1945.

28 AAN, Gł. Pełn. w Łucku, sygn. 21, Raport Gł. Pełn. w Łucku z 25 I 1945; AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 80, Pismo Gen. Pełn. w W-wie do Ambasady RP w Moskwie z 10 III 1947.

29 AAN, Związek Patriotów Polskich w ZSRR (dalej: ZPP), sygn. 1358, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP z siedzibą w Czortkowie z 15 VII 1945; AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 13, Sprawozdanie zastępcy Gen. Pełn. w Łucku z 13 IV 1945.

30 AAN, URM, Księgi protokołów, Protokół z posiedzenia Rady Ministrów w dniu 12 VI 1945.

31 AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 13, Raport pełnomocnika rejonowego w Tarnopolu z 10 VIII 1945.

32 Ibidem, Memoriał Stanisława Grabskiego z 3 IX 1945; ibidem, Pismo Biura Kontroli przy Prezydium Krajowej Rady Narodowej z 21 VIII 1945.

obywateli polskich (na około 850 tys. zarejestrowanych)³³. Na podstawie dodatkowych umów między rządami RP i USRR termin zakończenia repatriacji przedłużono do końca lipca 1946 r.³⁴

Wstrzymywanie się bądź odmowa repatriacji przez Polaków ze Lwowa i okręgu lwowskiego wynikały m.in. z biurokratycznego działania miejscowych władz ukraińskich, które nie chciały dopuścić do oszacowania mienia nieruchomości osób zarejestrowanych na wyjazd³⁵. W rezultacie w październiku 1946 r. na terenie Ukrainy pozostawało około 70 tys. obywateli polskich uprzednio zarejestrowanych na wyjazd do Polski. Z drugiej strony władze ukraińskie nie godziły się na repatriację zbiorową obywateli polskich zwalnianych z obozów, więzień i zdemobilizowanych³⁶. Z zasady odmawiano prawa do wyjazdu do Polski tym Polakom, którzy przed 17IX1939 r. nie posiadali obywatelstwa polskiego, nawet jeśli członkowie ich rodzin służyli aktualnie w Wojsku Polskim³⁷.

Wiele zażądań powodowały też niejasne przepisy i polityka władz ukraińskich wobec ewakuacji polskiego mienia kulturalnego. Wiosną 1945 r. udało się uzgodnić zasady ewakuacji ruchomego mienia kościelnego. Ponieważ umowa o repatriacji z września 1944 r. nie wspominała o mieniu kulturalnym należącym do polskich władz państwowych bądź samorządowych, polscy pełnomocnicy do spraw repatriacji nie próbowali nawet kwestionować praw USRR do przejęcia archiwów, muzeów i bibliotek publicznych. Strona polska wysuwała natomiast zastrzeżenia co do praktyki przejmowania przez władze ukraińskie zbiorów i bibliotek towarzystw naukowych i fundacji, m.in. Ossolineum. W maju 1946 r. premier Edward Osóbka-Morawski w trakcie wizyty w Moskwie uzyskał jedynie zgodę na przekazanie Polsce *Panoramy Raclawickiej* oraz 30 tys. przypadkowo wybranych książek i roczników czasopism z Biblioteki Ossolineum³⁸.

Ponieważ dobra kulturalne znajdujące się w rękach osób prywatnych nie podlegały nacjonalizacji, a ponadto w umowie repatriacyjnej znajdował się warunek o prawie do wywozu wyposażenia warsztatów pracy, strona polska (głównie oddziały Związku Patriotów Polskich w ZSRR, organizowane na Ukrainie od jesieni 1944 r.) rozpoczęła zbiórkę obrazów i mebli artystycznych, które repatriowani Polacy zmuszeni byli zostawić, gdy ich bagaże przekraczały 1 lub 2 tony. Chociaż ZPP na Ukrainie był niepopularny wśród Polaków i ledwo tolerowany przez władze lokalne, udało mu się zorganizować szeroką akcję pozyskiwania i wysyłania do kraju polskich książek (podobną akcją w Wilnie zorganizowało Biuro Pełnomocnika Rządu RP do spraw Ewakuacji)³⁹.

W maju 1947 r. w Warszawie premier RP Józef Cyrankiewicz i prezes Rady Ministrów USRR Nikita Chruszczow podpisali protokół o zakończeniu wymiany ludności. Na wyraźne życzenie Stalina obie strony uznały, że ewentualna dalsza repatriacja może się

33 AAN, Gen. Pełn. w Lucku, sygn. 2, Sprawozdanie Gen. Pełn. w Lucku o stanie rejestracji i ewakuacji ludności polskiej z USSR na dzień 31 V 1946.

34 Ibidem, Pismo Gen. Pełn. w Lucku z 15 VI 1946.

35 Ibidem, sygn. 13, Protokół z 15—17 V 1946 sporządzony przez L. Cybulskiego, pismo Turczyzna z 29 III 1946.

36 Ibidem, sygn. 14, Pismo Gen. Pełn. w Lucku z 5 VIII 1946; AAN, ZPP, sygn. 6, Protokół z posiedzenia Zarządu Głównego ZPP w Moskwie z 20 VII 1946; AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 13, Notatka Gen. Pełn. w Lucku z 5 X 1946.

37 AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 13, Pismo Gen. Pełn. w Lucku z 28 V 1945.

38 Ibidem, Pismo tegoż z 21 IX 1946; AAN, URM, Księgi protokołów, Protokół z posiedzenia Rady Ministrów z 29 V 1946.

39 AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 11, Pismo I. Sznajdera z 30 IV 1945; AAN, Gen. Pełn. w Lucku, sygn. 18, Korespondencja z sierpnia—listopada 1946; AAN, ZPP, sygn. 6, Protokół z posiedzenia Komisji Likwidacyjnej ZPP z 5 XII 1946.

odbywać na zasadach indywidualnych i wymagać każdorazowo zgody lokalnych i centralnych władz radzieckich i polskich⁴⁰.

W roku 1948 Polska i ZSRR dokonały wymiany terytoriów granicznych o powierzchni po około 480 km². Nastąpiło też odpowiednie przemieszczenie ludności: do 26 maja 1948 r. z Polski do ZSRR repatriowano 3060 osób narodowości białoruskiej i ukraińskiej, zaś z ZSRR repatriowano 8308 osób, głównie narodowości polskiej. Polska uzyskała tereny z obwodu Drohobycz (m.in. miasto i stację kolejową Medyka) w zamian za obszary położone w województwie lubelskim⁴¹.

Repatriacja ludności polskiej z Zachodniej Białorusi miała nieco innych przebieg niż na Ukrainie. Na Ukrainie istniały silne konflikty i napięcia między Polakami i Ukraińcami, a problem określenia narodowości na ogół nie budził wątpliwości — z reguły decydowało wyznaczenie, zresztą w czasie okupacji niemieckiej Polacy i Ukraińcy otrzymali różniące się od siebie dowody tożsamości. Natomiast na Białorusi konflikty narodowościowe na ogół nie były ostre, poza tym duża część mieszkańców nadal nie potrafiła określić swej przynależności narodowej i uważała się za „tutejszych”.

Bezpośrednio po wkroczeniu Armii Radzieckiej na tereny Zachodniej Białorusi nastąpiła fala represji wobec partyzantki AK; prowadzono też pobór Polaków do Armii Radzieckiej⁴².

Władze BSRR podpisując 9 września 1944 r. z PKWN umowę o wymianie ludności spodziewały się, że Białoruś opuszczą przede wszystkim Polacy zamieszkali w miastach, w tym stosunkowo nieliczna inteligencja, natomiast „tutejsi” chłopci nie zdecydują się na porzucenie swych gospodarstw. Na wszelki wypadek władze białoruskie usiłowały ograniczyć akcję informacyjno-rejestracyjną polskich pełnomocników do spraw repatriacji oraz zakazały tworzenia oddziałów Związku Patriotów Polskich w ZSRR (organizacji tej na Kresach Wschodnich postawiono m.in. zadanie propagowania repatriacji obywateli polskich). W okresie od jesieni 1944 r. do 1 lutego 1945 r. na wyjazd do Polski zgłosiło się tylko 95,6 tys. osób, z czego Białoruś opuściło około 11,8 tys. osób⁴³.

Na takie wyniki akcji przesiedleńczej wpłynęły przede wszystkim nadzieje na zmianę przynależności Zachodniej Białorusi oraz brak realnych możliwości osadniczych na terenach między Bugiem a Wisłą. Już wkrótce po konferencji jałtańskiej nastąpiła pewna liberalizacja polityki władz białoruskich wobec Polaków, m.in. dopuszczono do rozciągnięcia na Białoruś działalności Wydziału Wojskowego Zarządu Republikańskiego ZPP w Wilnie z zadaniem rekrutacji ochotników do Wojska Polskiego (także spośród byłych partyzantów AK)⁴⁴ oraz umożliwiono szerszą działalność polskich urzędów pełnomocników do spraw repatriacji. Z drugiej strony ludność polska traciła nadzieję na zmianę przynależności Zachodniej Białorusi⁴⁵.

Władze białoruskie kilkakrotnie przedłużały terminy rejestracji kandydatów na wyjazd do Polski, termin ostateczny ustalono na 15 czerwca 1946 r. Jednocześnie jednak od osób zamierzających opuścić BSRR żądano uregulowania wszystkich płatności

40 AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 17, Pismo Gen. Pełn. w Warszawie z 25 XI 1947.

41 Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (dalej: Archiwum MSZ), wiązka (dalej: w.) 17, teczka (t.) 194, Sprawozdanie Konsulatu RP w Kijowie za okres 15 IX—31 XII 1947 i za trzeci kwartał 1949; AAN, Archiwum Bieruta, sygn. IV—22, Pismo M. Żymierskiego z 1948 r.; AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza Komitet Centralny (dalej: KC PZPR), paczka (dalej: p) 112, t. 25, Projekt umowy między Polską i ZSRR o zamianie odcinków terytoriów państwowych (bez daty).

42 AAN, ZPP, sygn. 1381, Protokoły posiedzeń Zarządu Republikańskiego ZPP w Wilnie z 14 XII 1944 i 21 I 1945.

43 AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 5, Pismo Gen. Pełn. w Baranowiczach z 11 II 1945.

44 AAN, ZPP, sygn. 1381, Protokoły posiedzeń Zarządu Republikańskiego ZPP w Wilnie z przetomu 1944/1945; ibidem, sygn. 64, Pismo ZG ZPP w Moskwie z 17 IV 1945.

45 J. Czerniakiewicz, op. cit., ss. 45—46.

(cofając ulgi przewidziane w umowie z września 1944 r.). Ten warunek, a także świadome przewlekanie przez władze białoruskie procedury opisywania mienia, zwłaszcza w odniesieniu do ludności chłopskiej, sprawiły, że do 15 stycznia 1946 r. spośród 520 tys. osób zarejestrowanych na wyjazd do Polski, BSRR opuściło tylko 136,9 tys. osób⁴⁶.

Od wyjazdów odstraszały także bardzo trudne warunki transportu: brak możliwości dojazdu do oddalonych stacji kolejowych, zbyt mała liczba wagonów, brak opieki sanitarnej, a wreszcie nadużycia radzieckiej straży granicznej⁴⁷.

Zakończona w trzecim kwartale 1946 r. akcja repatriacyjna umożliwiła wyjazd do Polski około 274 tys. osób, było to zaledwie około 53% zarejestrowanych i około 25% ogółu Polaków w BSRR⁴⁸.

Po ustanowieniu nowej granicy polsko-radzieckiej na Wileńszczyznę już we wrześniu 1944 r. dotarli wysłannicy ZPP z Moskwy. Aby uzyskać wpływy wśród miejscowych Polaków, ZPP obiecał zająć się losem internowanych żołnierzy AK osadzonych w obozie w Kałudze oraz Polaków wcielonych do Armii Radzieckiej. Sprawy te przekraczały jednak kompetencje organizacji. Udało się jej tylko zorganizować akcję rekrutacyjną do Wojska Polskiego — od października 1944 r. do marca 1945 r. ZPP pomógł w zaciągu 15,8 tys. ochotników do WP i „zalegalizowaniu” się 405 partyzantów AK z Litwy i Białorusi⁴⁹. Propagowane przez ZPP hasła przyjaźni polsko-radzieckiej nie znajdowały niemal żadnego odzewu, zwłaszcza że społeczeństwo polskie na Wileńszczyźnie obawiało się nadal, iż NKWD może zgotować internowanym akowcom los podobny jak w Katyniu⁵⁰.

Początkowo władze litewskie zgodziły się na rozszerzoną interpretację układu z września 1944 r. Dzięki temu pełnomocnicy rejonowi (działający też na Litwie Kowieńskiej) rejestrowali na wyjazd do Polski także Polaków posiadających przed 17 września 1939 r. obywatelstwo litewskie⁵¹. Chętnie rejestrowali się na wyjazd także Polacy zagrożeni aresztowaniem, bezrobotni inteligenci itp. Dopiero po ogłoszeniu uchwał konferencji jałtańskiej nastąpiła masowa rejestracja ludności polskiej w Wilnie (objęła ona do 11 marca 1945 r. ponad 102 tys. osób na około 103 tys. uprawnionych) — była to jednak manifestacja przywiązania do Polski, a nie gotowości do opuszczenia miasta. Natomiast rejestracja polskiej ludności chłopskiej była w tym czasie minimalna.

Rząd LSRR od początku przeciwstawiał się masowej repatriacji polskiej ludności wiejskiej, i to zarówno posiadaczy gospodarstw rolnych, jak i bezrolnych zatrudnionych w upaństwowionych majątkach ziemskich, a to z obawy przed znacznym spadkiem produkcji rolnej. Dlatego też Litwini utrudniali i uniemożliwiali wyjazdy m.in. poprzez żądanie udokumentowania narodowości i obywatelstwa polskiego (większość chłopów polskich na Wileńszczyźnie nie miała w swych dokumentach wypemionej rubryki „narodowość”), zapłaty wszystkich zaległych podatków, pozostawienia ziarna na siew itp. Lokalne władze litewskie niekiedy nawet groziły zarejestrowanym na wyjazd do Polski chłopom aresztowaniem bądź wysłaniem na przymusowe roboty. Osoby, które nie posiadały dokumentów potwierdzających obywatelstwo polskie, pozbawiane były kart ewakuacyjnych (wydawano je tylko głowom rodzin), co powodowało, że całe rodziny znalazły się w niezmiernie trudnej sytuacji.

46 AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 5, Zestawienia statystyczne wg stanu na 15 IX 1945 i 15 I 1946.

47 Ibidem, sygn. 21, Pismo Gen. Pełn. w Baranowiczach z 10 II 1945.

48 J. Czerniakiewicz, op. cit., ss. 108—109.

49 AAN, ZPP, sygn. 1381, Protokoły z: zebrania organizacyjnego ZPP w Wilnie z 23 i 25 IX 1944, z posiedzeń Zarządu Republikańskiego ZPP w Wilnie z października 1944 — lipca 1945 oraz z konferencji delegatów zarządów terenowych ZPP na Litwie z 29—30 VI 1946.

50 Ibidem, Protokoły z posiedzeń Zarządu Republikańskiego ZPP w Wilnie z 29 VIII i 27 XII 1945; ibidem, sygn. 1383, Sprawozdanie z działalności tegoż z 8 VIII 1946.

51 AAN, Gen. Pełn. w Wilnie, sygn. 21, Sprawozdanie Wydziału Personalnego Urzędu Gen. Pełn. w Wilnie za okres 27 XI 1944—1 X 1946; AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 11, Pismo Gen. Pełn. w Wilnie z 12 IX 1946.

Władze litewskie od początku zachęcały Polaków zamieszkałych w miastach do repatriacji, ale ludność miejska, zwłaszcza w Wilnie, zwlekała; czekano na wyniki konferencji w San Francisco (która jednak przede wszystkim zajęła się organizowaniem ONZ), później liczono na konferencje w Poczdamie (17 lipca — 2 sierpnia 1945 r.), która m.in. niezbyt przekonująco wyraziła się o granicy na Odrze i Nysie⁵². W tej sytuacji chłopci polscy na Wileńszczyźnie mówili: „— — jeżeli mamy jechać na niepewne cudze, lepiej zostać na swoim i czekać co będzie dalej”⁵³. Wszystko to sprawiło, że do końca grudnia 1945 r. na 341,9 tys. zarejestrowanych na wyjazd do Polski teren LSRR opuściło zaledwie 73 tys. osób, w tym około 16 tys. chłopów. Władze litewskie nasiliły więc starania w kierunku wzmożenia repatriacji polskiej ludności miejskiej, ale nie pozwalały jej na wywóz bądź rejestrację większości mienia ruchomego i nieruchomego⁵⁴.

Jeszcze na jesieni 1945 r. władze litewskie odmówiły prawa do repatriacji Polakom — obywatelom litewskim i mimo wielokrotnych interwencji władz polskich konsekwentnie zakazu tego przestrzegaly. Dotknęło to około 50 tys. osób posiadających już karty ewakuacyjne⁵⁵.

We wrześniu 1946 r., już po oficjalnym zakończeniu zbiorowej repatriacji obywateli polskich z LSRR⁵⁶, Główny Pełnomocnik Rządu RP w Wilnie oceniał, że na terenie Wileńszczyzny znajduje się około 165 tys. uprawnionych do repatriacji obywateli polskich oraz około 50 tys. Polaków — obywateli litewskich posiadających karty ewakuacyjne. Dlatego też pełnomocnik sugerował wszczęcie rokowań z ZSRR w sprawie przedłużenia terminu zakończenia zbiorowej repatriacji do Polski do 1 czerwca 1947 r.⁵⁷

Rząd RP w Warszawie zaproponował stronie radzieckiej zorganizowanie konferencji z udziałem przedstawicieli władz centralnych ZSRR oraz administracji LSRR i BSRR w sprawie przedłużenia terminów repatriacji obywateli polskich z LSRR i BSRR⁵⁸. W marcu 1947 r. Moskwa stwierdziła, że zbiorową repatriację obywateli polskich z republik związkowych uznaje za definitywnie zakończoną⁵⁹.

Sprawa zawarcia umowy o repatriacji i reemigracji obywateli polskich z innych terenów należących do ZSRR natrafiała na poważny opór strony radzieckiej. Najbardziej drażliwa dla Stalina była sprawa komunistów polskich zamordowanych przez radziecki aparat bezpieczeństwa w końcu lat trzydziestych⁶⁰. Stalin przyrzekł wprawdzie, że zajmie się tą sprawą, ale nigdy nie udzielił żadnych wyjaśnień. 20 grudnia 1947 r. Biuro Polityczne KC PPR zaleciło polskiej delegacji udającej się na rokowania gospodarcze do Moskwy postawić otwarcie sprawę powrotu komunistów polskich aresztowanych w ZSRR i uprzedzić Stalina, że PPR sama dokona ich rehabilitacji⁶¹. Zasadą władz radzieckich

52 AAN, Gen. Pełn. w Wilnie, sygn. 11, Raport pełnomocnika rejonowego w Świącianach z 2 VII 1945, Pismo rejonowego pełnomocnika w Kiejdanach z 25 V 1945; AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 22, Pisma Gen. Pełn. w Wilnie z 5 i 18 V 1945.

53 AAN, Gen. Pełn. w Wilnie, sygn. 11, Raport pełnomocnika rejonowego w Nowej Wilejce z 3 VII 1945.

54 AAN, ZPP, sygn. 1381, Protokoły z posiedzeń Zarządu Republikańskiego ZPP w Wilnie z 16 i 23 IV 1946 oraz 11 VI 1946; AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 19, Podania mieszkańców gmin Podbrzezie i Mejszagola z 10 VII 1946.

55 AAN, URM, Biuro Prezydzialne, sygn. 5/262, Pismo min. W. Wolskiego z 2 III 1946; AAN, Polska Partia Socjalistyczna Centralny Komitet Wykonawczy (dalej: CKW PPS), sygn. XIX—131, Memoriały grupy Polaków z Poniewieża z 25 II 1946.

56 AAN, Gen. Pełn. w Wilnie, sygn. 21, Sprawozdanie z działalności Wydziału Szacunku i Rozrachunku Urzędu Gen. Pełn. w Wilnie do dnia 31 XII 1946.

57 AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 19, Pismo Gen. Pełn. w Wilnie z 12 IX 1946.

58 Ibidem, Pismo Gen. Pełn. w Wilnie z listopada 1946 r.; ibidem, Pismo Gen. Pełn. w W-wie do Przedstawiciela Rządu LSRR do spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z LSRR w Wilnie (jesień 1946).

59 Ibidem, Pismo Gen. Pełn. w Wilnie z 29 III 1947; AAN, Archiwum B. Bieruta, sygn. IV—22, Notatka z 12 V 1952.

60 AAN, PKWN, Księga protokołów, Protokoły PKWN z 25 VII 1944.

61 AAN, KC PPR, sygn. V—3, Protokół Biura Politycznego KC PPR z 20 XII 1947.

przez cały omawiany okres była odmowa dyskusji w sprawach losu Polaków, którzy znaleźli się na terenie ZSRR przed 17 września 1939 r.⁶²

Powstanie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej w czerwcu 1945 r. i zbliżający się termin konferencji poczdamskiej zdecydowały o ustępieniu Stalina w kwestii repatriacji Polaków i Żydów posiadających przed 17 września 1939 r. obywatelstwo polskie, znajdujących się w głębi ZSRR. Umowa podpisana w Moskwie 6 lipca 1945 r. przewidywała ponadto repatriację z Polski obywateli polskich narodowości rosyjskiej, ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej. Dla realizacji umowy na terenie ZSRR powołano Radziecko-Polską Komisję Mieszaną w Moskwie. Stronie polskiej udało się przekonać partnerów, żeby zamiast żądania przedstawiania dokumentów potwierdzających obywatelstwo polskie (w ogromnej większości dokumenty takie uprzednio konfiskowane były przez władze radzieckie) uznawać zaświadczenia ZPP, a całą akcję zdecentralizować (decyzje podejmować miały władze lokalne i ZPP, a nie Rada Najwyższa ZSRR). Reemigrantom zezwolono na zabieranie ze sobą krewnych (niezależnie od narodowości) pod warunkiem, że prowadzili wspólne gospodarstwo. Zakończenie akcji rejestracyjnej przewidywano na 31 grudnia 1945 r.⁶³

W listopadzie 1944 r. PKWN ocenił liczbę potencjalnych reemigrantów na około 250 tys. osób⁶⁴, natomiast w końcu 1945 r. w prasie polskiej liczbę tę oceniano na 400 tys.⁶⁵ Władze radzieckie, jak zwykle, nie udzielały żadnych informacji na temat liczebności i rozmieszczenia obywateli polskich, zaś ZPP nie był w stanie dotrzeć do wszystkich grup obywateli polskich rozproszonych po bezkresnych obszarach ZSRR, łagrach i więzieniach. Lewicowe kierownictwo ZPP unikało zresztą sporów z władzami radzieckimi i nawet nie próbowało występować z wnioskami o repatriację osób pozbawionych wolności.

Pierwszy transport zbiorowy obywateli polskich z terenów należących do ZSRR przed 17 września 1939 r. zorganizowano na początku lutego 1946 r. w Kijowie. W transporcie tym, liczącym 1300 osób (w tym 800 Polaków i 500 Żydów), przeważały rodziny wojskowych. Ostatni duży transport przybył do Polski 28 czerwca 1946 r. z Samarkandy (znajdowało się w nim 1400 osób narodowości żydowskiej). Łącznie w masowych transportach do końca lipca 1946 r. do kraju wróciło około 217 tys. osób, w tym około 140 tys. Żydów. Część Żydów z głębi ZSRR przybyła do Polski korzystając z transportów zbiorowych organizowanych na terenach Zachodniej Ukrainy⁶⁶. Większość nowo przybyłych, zwłaszcza Żydów, osiedliła się na terenie Ziemi Odzyskanych, głównie na Dolnym Śląsku⁶⁷. Repatriacja zbiorowa z głębi ZSRR została przez władze radzieckie uznana za zakończoną z dniem 31 grudnia 1946 r.⁶⁸

Układ z 6 lipca 1945 r. o repatriacji nie objął tych obywateli polskich, którzy przebywali w więzieniach, łagrach bądź innych miejscach odosobnienia. Były wśród nich osoby, które zostały uwięzione przez władze radzieckie bezpośrednio przed i tuż po zerwaniu przez ZSRR stosunków dyplomatycznych z Rządem RP w Londynie. Część z nich została zwolniona na mocy amnestii z 10 sierpnia 1944 r., jednak od jesieni 1944 r.

62 AAN, PKWN, Księga protokołów, Protokół PKWN z 28 VIII 1944; AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 2, Pismo dr. Schuldenfreia z 24 XI 1944.

63 AAN, URM, Księgi protokołów, Protokół Rady Ministrów z 28 II 1945; AAN, ZPP, sygn. 8, Tekst umowy z 6 VII 1945 wraz z instrukcją dla Polskiej Delegacji w Radziecko-Polskiej Komisji Mieszanej do Spraw Ewakuacji.

64 AAN, PKWN, Księga protokołów, Protokół z 22 XI 1944.

65 Repatriant, 1945, nr 4.

66 Rocznik Statystyczny 1950, Warszawa 1951, s. 22; AAN, Ministerstwo Administracji Publicznej (dalej: MAP), sygn. 788, Sprawozdanie Centralnego Komitetu Żydów Polskich za pierwsze półrocze 1946 r.; AAN, ZPP, sygn. 6, Protokół posiedzenia ZG ZPP z 15 VIII 1946.

67 AAN, MAP, sygn. 788, Sprawozdanie Centralnego Komitetu Żydów Polskich za pierwsze półrocze 1946 r.

68 Archiwum MSZ, zespół 20, w. 6, t. 92, Raport Ambasady RP w Moskwie z 30 VI 1947.

akcję tę zawieszono pod pretekstem, że amnestia dotyczy „aktualnych”, a nie „byłych” obywateli polskich. Zresztą osoby osądzone za „szpiegostwo” nie podlegały od początku amnestii. Drugą grupę pozbawionych wolności stanowili ci obywatele polscy, którzy począwszy od połowy 1944 r. zostali aresztowani przez radzieckie oddziały bezpieczeństwa na ziemiach polskich na zachód od linii Curzona (wątpliwą podstawą prawną działania NKWD w Polsce było porozumienie z PKWN z 26 sierpnia 1944 r. o poddaniu terenów wyzwolonych pod jurysdykcję wojsk radzieckich, ale i ten pretekst stracił podstawę z chwilą zakończenia działań wojennych).

Część obywateli polskich aresztowanych przez NKWD kierowano do tzw. obozów prewencyjnych na terenie ZSRR, inni zostali postawieni przed radzieckimi sądami. Dotyczyło to także Polaków na Kresach Wschodnich, w tym osób posiadających karty repatriacyjne⁶⁹.

Bezpośrednio po zakończeniu wojny utworzono Korpus Bezpieczeństwa Publicznego, który miał za zadanie m.in. zmniejszenie aktywności NKWD w Polsce. Władze polskie próbowały doprowadzić do uspokojenia sytuacji w kraju także poprzez ogłaszanie amnestii. Pierwsza większa amnestia została ogłoszona 30 maja 1945 r., zaś największy zasięg miała amnestia z 22 lutego 1947 r. (bezpośrednio po wyborach sejmowych), w wyniku której ujawniło się ponad 55 tys. członków organizacji podziemnych i oddziałów zbrojnych. Wszystko to wpłynęło na znaczne osłabienie napięcia w kraju⁷⁰.

Mimo obietnic władz radzieckich, działalność represyjna NKWD i „maruderska” oddziałów Armii Radzieckiej w Polsce po zakończeniu wojny nie ustawała. Na posiedzeniu Biura Politycznego KC PPR 6 września 1945 r. omawiano m.in. sprawy „wzrostu fali dzikich wywozek Polaków do ZSRR” oraz przestępstw popełnianych przez żołnierzy Armii Radzieckiej w Polsce. Projekt listu w tej sprawie do Stalina, opracowany przez Władysława Gomułkę i Jakuba Bermana 11 września 1945 r., zawierał tylko żądanie zaprzestania przez Armię Radziecką rekwizycji płodów rolnych, demontażu przedsiębiorstw i wywozu wyposażenia technicznego do ZSRR. Tego typu działalność, dość rozpowszechniona na Ziemiach Odzyskanych, uznawana była przez Stalina za splotę reparacji przez Polskę z ziem należących uprzednio do Niemiec⁷¹. Radzieccy eksperci autorytatywnie stwierdzali, że wartość majątku na Ziemiach Odzyskanych wynosi 9,5 mld dolarów, Polska zaś pozostawiła na Kresach Wschodnich majątek wartości zaledwie 3,6 mld dolarów⁷².

Rząd RP w Warszawie otrzymywał tysiące listów od rodzin, których krewni przebywali ciągle w ZSRR, także od rodzin osób z więzień i łagrów, z rozpaczliwymi prośbami o repatriację do Polski. Na przelomie 1946 i 1947 r., według szacunków Ambasady RP w Moskwie, na terenie ZSRR znajdowało się około 600 tys. osób uprawnionych do repatriacji do Polski (w myśl umów polsko-radzieckich z lat 1944—1945). W liczbie tej było około 550 tys. osób pozostających na wolności: około 300 tys. na Białorusi, 70 tys. na Ukrainie, 165 tys. na Litwie oraz 50 tys. Polaków obywateli litewskich, którzy posiadali karty ewakuacyjne, ponadto około 13 tys. osób w głębi ZSRR, około 4 tys. obywateli radzieckich, których najbliżsi krewni służyli w Wojsku Polskim, a także około 2 tys. Polaków służących w Armii Radzieckiej. Wśród zarejestrowanych w kartotekach Ambasady RP w Moskwie około 50 tys. uwięzionych

69 AAN, URM, Biuro Prezydialne, sygn. 5/267, Pismo Ambasady RP w Moskwie z 1 XII 1945; AAN, Archiwum Bieruta, sygn. IV—22, Raport Ambasady RP w Moskwie z 27 III 1946.

70 K. Kersten, *Narodziny systemu władzy*, s. 130—131, 316.

71 AAN, KC PPR, sygn. V—1, Protokół Biura Politycznego KC PPR z 6 IX 1945 r.; *ibidem*, sygn. V—5, Projekt listu Biura Politycznego KC PPR z 11 IX 1945 r.; AAN, KC PZPR, Spis zdawczo-odbiorczy, t. 46a, „Nieautoryzowane wystąpienie tow. Wiesława na posiedzeniu Biura Politycznego KC PZPR w dniu 12 X 1956 r.”

72 AAN, URM, Księgi protokołów, Protokół posiedzenia Rady Ministrów z 18 VIII 1945 r.

obywateli polskich znajdowało się m.in. 5 tys. osób aresztowanych przez NKWD w Polsce w okresie od połowy 1944 r. do lata 1945 r., około 15 tys. aresztowanych w tym samym okresie na Kresach Wschodnich, około 3 tys. aresztowanych w głębi ZSRR w latach 1942—1943 pod zarzutem współpracy z Ambasadą RP w Kujbyszewie (Moskwie), 12 tys. Polaków aresztowanych na terenie Kresów Wschodnich począwszy od połowy 1945 r. pod pretekstem przynależności do AK i wreszcie 15 tys. polskich górników ze Śląska wywiezionych do pracy przymusowej w kopalniach radzieckich. Poza ewidencją pozostawali m.in. wywiezieni z Ziemi Odzyskanych Ślązacy, Mazurzy, Kaszubi i Warmiacy służący uprzednio w Wehrmachcie⁷³.

Wszelkie informacje o liczebności, rozmieszczeniu i położeniu uwięzionych obywateli polskich władze polskie uzyskiwały wyłącznie z listów, które udawało się niekiedy wysłać z więzień i obozów do krewnych w Polsce. Tak np. o istnieniu obozu w Bulanoz na Uralu Prezydium Rady Ministrów w Warszawie dowiedziało się z listu uwięzionego tam Wojciecha Platera Zyberka (w obozie tym przetrzymywano około tysiąca obywateli polskich). Na początku 1947 r. w obozie w Diaglewie około Riazania więziono około 2 tys. żołnierzy i oficerów AK z okręgów Lwów i Lublin, zaś w obozie w Workucie — około 3 tys. akowców z okręgów Wilno, Nowogródek i Brześć nad Bugiem. Zarejestrowano też obozy dla Polaków w Nowogrodzie, Kutaisi, Magadanie (nad Morzem Ochockim), Jenakijewie (Donbas), Menczygorsku (okręg Murmański) i w Czelabińsku⁷⁴. Większości uwięzionych nawet nie przedstawiono konkretnych zarzutów.

W marcu 1947 r. premier J. Cyrankiewicz w trakcie wizyty w Moskwie uzyskał od władz radzieckich zgodę na uwolnienie i repatriację do Polski uwięzionych obywateli polskich. Stronie polskiej nie udzielono jednak żadnych informacji na temat zasad, trybu i kolejności zwolnień, a także liczebności obywateli polskich pozbawionych wolności⁷⁵.

Pierwsze transporty ze zwolnionymi więźniami przybyły do stacji granicznej w Brześciu dopiero w sierpniu 1947 r.⁷⁶ Wówczas dowiedziano się, że nie wszyscy obywatele polscy zostali zwolnieni z likwidowanych obozów; tak np. z Diaglewa około 100 Polaków zostało przewiezionych do innych obozów, ze zlikwidowanego obozu w Kutaisi więźniów przewieziono do obozu w Borowcach (znajdującego się na trasie Moskwa — Leningrad), skąd zwolniono tylko osoby nie nadające się do pracy⁷⁷.

Do końca 1947 r. udało się repatriować do Polski około 6300 osób zwolnionych z więzień i obozów (ogółem w tymże okresie z ZSRR do Polski przyjechało niemal 8 tys. osób)⁷⁸. Tymczasem do Ambasad RP w Moskwie tylko w okresie od października do grudnia 1947 r. wpłynęło z Polski ponad 17,3 tys. wniosków o repatriację krewnych z ZSRR, w tym 13,3 tys. wniosków dotyczyło osób uwięzionych. Władze radzieckie od początku 1948 r. wstrzymały wydawanie zezwoleń na repatriację do Polski⁷⁹.

73 AAN, Archiwum B. Bieruta, sygn. IV—22, Notatka Ambasady RP w Moskwie, bez daty (około przelomu 1946 i 1947).

74 AAN, URM, Urzędnik do Zadań Specjalnych, sygn. 31/8, Wykazy internowanych obywateli polskich (bez daty, około 1947 r.); *ibidem*, Petycja rodzin z Lublina z 11 II 1947.

75 *Ibidem*, Pisma Ambasady RP w Moskwie z 11 IV 1947 i 31 X 1947; *ibidem*, sygn. 31/7, Pismo do M. Olechnowicza z Augustowa z 10 IX 1947 r.

76 AAN, Archiwum B. Bieruta, sygn. IV—22, Spis obywateli polskich internowanych w Diaglewie, lipiec 1947 r.

77 AAN, URM, Biuro Prezydyjne, sygn. 5/262, Petycja grupy mieszkańców Łodzi z 17 XII 1947 r.

78 AAN, Gen. Pełn. w W-wie, sygn. 80, Notatki Ambasady RP w Moskwie z 25 XI i 1 XII 1947 r.; Archiwum MSZ, zespół 20, w. 17, t. 193, Sprawozdanie Wydziału Konsularnego Ambasady RP w Moskwie za okres I X—31 XII 1947 r.; Rocznik Statystyczny 1948, Warszawa 1949, s. 28.

79 Archiwum MSZ, zespół 20, w. 17, t. 193, Sprawozdanie Wydziału Konsularnego Ambasady RP...; AAN, KC PPR sygn. XX—65, Notatka O. Dłuskiego z 5 XII 1947 r.

Trwające nadal na terenie Polski bezprawne aresztowania obywateli polskich przez NKWD spowodowały protest W. Gomułki, który na posiedzeniu Biura Politycznego KC PPR przeforsował uchwałę zobowiązującą Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego do podjęcia energicznych kroków zaradczych⁸⁰. Być może, że w związku z tym władze radzieckie poszły na pewne ustępstwa w kwestiach repatriacji; zapowiedziano przekazanie Polsce około tysiąca obywateli polskich skazanych przez sądy radzieckie, obiecano ewakuować polskie dzieci z radzieckich domów dziecka, wreszcie obiecano, że Polacy zdemobilizowani z Armii Radzieckiej będą mogli, w trybie indywidualnym, starać się o repatriację do Polski. Strona radziecka twierdziła, że liczba uwięzionych obywateli polskich (na mocy wyroków sądowych) wynosi około 5 tys., ale nie informowała o osobach pozbawionych wolności bez nakazu sądowego. Natomiast Ambasada RP w Moskwie na początku 1948 r. przekazała władzom radzieckim wykaz ponad 50 tys. obywateli polskich pozbawionych wolności, miejsce pobytu których udało się ustalić głównie przy pomocy krewnych w Polsce.⁸¹ Ilu uwięzionych obywateli polskich zdołano repatriować do kraju w roku 1948, nie wiadomo; z dostępnych źródeł wynika, że w tymże roku z ZSRR do Polski przybyło około 7,2 tys. osób, zaś w roku 1949, kiedy akcja zwalniania polskich więźniów została ograniczona, wróciło do kraju już tylko około 3,2 tys. osób⁸².

Faktycznie już od września 1948 r., kiedy to W. Gomułka został usunięty z kierownictwa PPR, a władzę w kraju przejęła służalczą wobec Stalina grupa pod wodzą B. Bieruta, rząd RP w Warszawie porzucił wszelkie plany dotyczące umożliwienia obywatelom polskim w ZSRR powrotu do ojczyzny⁸³.

Przebieg repatriacji i reemigracji obywateli polskich narodowości polskiej i żydowskiej z poszczególnych terenów znajdujących się w ZSRR ilustrują dwie poniższe tabele. Z tabeli 1 wynika, że największa liczba repatriantów przybyła do Polski z Ukrainy — stanowili oni ponad połowę z 1,5-milionowej rzeszy obywateli polskich przekraczających granicę wschodnią. Faktycznie jednak liczebność repatriantów z Ukrainy była większa, gdyż zestawienie to nie uwzględnia około 22,8 tys. osób, które przesiedliły się do Polski za pomocą własnych środków lokomocji. Ponad 90% repatriantów z ZSRR przybyło do kraju w latach 1945—1946; można przypuszczać, że przedłużenie terminów repatriacji zbiorowej nawet o pół roku zwiększyłoby znacznie liczbę repatriowanych chłopów polskich z Wileńszczyzny i Białorusi, do tego niezbędne były: bardziej stanowcza postawa polskich przedstawicielstw w ZSRR, a przede wszystkim zasadnicza zmiana stanowiska władz radzieckich wobec Polaków. Tabela 2 wskazuje, że wśród repatriantów i reemigrantów zdecydowanie przeważały osoby narodowości polskiej; dotyczyło to zwłaszcza repatriantów z Kresów Wschodnich. Znaczna liczba Żydów przybyłych do Polski z Zachodniej Ukrainy rekrutowała się w ogromnej większości z uchodźców wojennych z głębi ZSRR, których władze radzieckie w roku 1944 przesiedliły na te tereny. Wśród emigrantów z głębi ZSRR znaczący procent stanowili Żydzi przebywający dotąd na terenach republik środkowoazjatyckich.

Wśród ogółu repatriantów z Kresów Wschodnich w liczbach bezwzględnych dominowała ludność chłopska, ale biorąc pod uwagę procentowy skład społeczności polskiej można stwierdzić, że do Polski wyjechała przede wszystkim ludność miejska: inteligencja, urzędnicy, robotnicy przemysłowi, kolejarze itp.

80 AAN, KC PPR, sygn. V—4, Protokół z posiedzenia Biura Politycznego KC PPR z 6 III 1948 r.

81 Archiwum MSZ, zespół 20, w. 6, t. 92, Notatka Ambasady RP w Moskwie bez daty (około marca 1948).

82 Ibidem, Pismo Ambasady RP w Moskwie z 17 IX 1948; Rocznik Statystyczny 1950, Warszawa 1951, s. 22.

83 Archiwum MSZ, zespół 20, w. 6, t. 92, Notatka Ambasady RP w Moskwie...

Tabela 1
Repatriacja obywateli polskich z ZSRR w latach 1944—1948

Rok	Repatriowani z										Ogółem	%
	LSRR*		BSRR*		USRR*		z pozostałych terenów ZSRR					
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%		
1944	—	—	—	—	117 212	100,0	—	—	—	—	117 212	7,72
1945	73 042	9,83	135 654	18,26	511 877	68,98	22 058	2,93	22 058	2,93	742 631	48,92
1946	123 443	19,28	136 419	21,31	158 435	24,75	221 717	34,66	221 717	34,66	640 014	42,16
1947	671	6,21	2 090	19,35	76	0,70	7 964	73,74	7 964	73,74	10 801	0,72
1948	—	—	—	—	74	1,02	7 251	98,98	7 251	98,98	7 325	0,48
Razem	197 156	12,98	274 163	18,08	787 674	51,88	258 990	17,06	258 990	17,06	1 517 983	100,00

* z terenów należących przed 17 września 1939 r. do Polski
Źródło: J. Czerniakiewicz, op. cit., s. 54.

Tabela 2
Repatriacja obywateli polskich z ZSRR w latach 1944—1948 według narodowości

Narodowość	Repatrianci z										Ogółem	%
	LSRR*		BSRR*		USRR*		z pozostałych terenów ZSRR					
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%		
Polacy	177 814	90,19	269 027	98,12	742 455	94,25	140 313 ^b	54,18	140 313 ^b	54,18	1 329 609	87,59
Żydzi	16 958	8,60	4 531	1,65	33 105	4,20	118 677	45,82	118 677	45,82	173 271	11,41
Inni	2 384	1,21	605	0,23	12 114	1,55	—	—	—	—	15 103	1,00
Razem	197 156	100,00	274 163	100,00	787 674	100,00	258 990	100,00	258 990	100,00	1 517 983	100,00

* z terenów należących przed 17 września 1939 r. do Polski
^b w tym „inni”

Źródło: J. Czerniakiewicz, op. cit.: AAN, Ministerstwo Administracji Publicznej, sygn. 788, Sprawozdanie Centralnego Komitetu Żydów Polskich za pierwsze półrocze 1946 r. oraz obliczenia własne.

DIE POLITIK DER REPUBLIK POLEN IN WARSCHAU
ANGESICHTS DER REPATRIIERUNG UND REIMIGRATION DER POLNISCHEN BEVÖLKERUNG
AUS DER UNION DER SOZIALISTISCHEN SOWJETREPUBLICEN IN DEN JAHREN 1944—1948

Z u s a m m e n f a s s u n g

Kurz nach der Inbesitznahme der östlichen Gebiete der Republik durch die Rote Armee (nach dem 17 IX 1939) begann eine Massendeportation der Bevölkerung in das Innere der UdSSR. Seit Hälfte 1941 litten die Ostgebiete auf Grund des Hitler-Terrors. Seit Anfang 1944, zugleich mit der Änderung der Situation an der östl. Front wurden diese Gebiete nach und nach durch die sowjetische Verwaltung übernommen. Noch während der Konferenz in Teheran erhielt Stalin die Versicherung von den Großmächten, daß die polnisch-sowjetische Grenze sich an die Curzon-Linie lehnen soll. Deshalb auch auf Grund des entstandenen PKWN (Polnisches Komitee der Volksbefreiung), inspiriert seitens der UdSSR, schloß es im Herbst 1944 den Pakt mit den weißrussischen, ukrainischen und Litauischen SRR bezüglich Austausch der Bevölkerung ab. Polnische Bürger mit polnischer und jüdischer Volkszugehörigkeit aus diesen drei Republiken sollten nach Zentral-Polen übersiedelt werden, Polen dagegen sollten die Weißrussen und Ukrainer verlassen. Anfänglich, sowohl auf Grund des Widerstandes der Bevölkerung als auch der Kriegszerstörungen, hatten die Migrationen keinen Massencharakter. Nur die polnischen Bauern, die um ihr Leben fürchteten angesichts der Massenmorde seitens der ukrainischen Nationalisten, bemühten sich um jeden Preis die Ukraine zu verlassen.

Nach Beendigung des 2. Weltkrieges beschloßen sowjetische und polnische Behörden, die Migration zu beschleunigen und die Polen aus den Ostgebieten in den Wiedergewonnenen Gebieten anzusiedeln. Vor allen Dingen bemühte man sich die polnische Intelligenz und Stadtbewohner zu repatriieren. Angesichts polnisch-ukrainischer Konflikte drängten die USRR- (Ukr. Soz. Sow. Rep.) Behörden auch auf schnelles Verlassen der Ukraine durch die polnischen Bauern. Die weißrussischen- und litauischen SRR — Behörden dagegen, waren mit einer Massenrepatriierung der polnischen Bauern nicht einverstanden, denn sie befürchteten einen rapiden Rückgang der Landwirtschaft. Die ins Innere der UdSSR deportierten polnischen Bürger (aber nur polnischer und jüdischer Nationalität) erhielten die Möglichkeit nach Polen auszuwandern erst in der Hälfte des Jahres 1945. Jedoch faktisch umfaßte die Reemigration nicht die polnischen Bürger, die sich dort in verstreuten Gruppen aufhielten, sowie einen großen Teil von Personen, die der Freiheit beraubt waren. Fast in allen diesen Angelegenheiten war die Haltung der polnischen Regierung in Warschau kompromißbereit, aber manchmal gelang es den Vertretern der Republik Polen den „unbeugsamen“ Standpunkt der sowjetischen Behörden zu schwächen.